

فضاهای شهری نیمه عمومی سرپوشیده سنتی ایرانی - اسلامی در مقایسه با پاساژهای فرانسوی؛ نمونه‌های موردی: تیمچه‌های امین الدوله و بزرگ قم و پاساژهای پانوقاوا و جوقا

تاریخ دریافت: ۹۳/۸/۲۶
تاریخ پذیرش نهایی: ۹۳/۹/۱۷

علی پورجعفر* - محمدرضا پورجعفر**

چکیده

برخی از صاحب‌نظران مطرح شدن موضوع طراحی شهری را بیشتر به غرب و دهه شصت نسبت می‌دهند. لیکن طراحی مجموعه‌های بزرگ و باشکوه تجاری همچون بازارهای سنتی و اجزاء آن‌ها در شهرهایی همچون تبریز، تهران، کاشان و اصفهان از غنای تجلی طراحی شهری در ایران حکایت دارد. در نظام تقسیم‌بندی فضاهای شهری، به دو دسته فضاهای حرکت و مکث اشاره شده است. فضاهای شهری سنتی در ایران را نیز می‌توان به همین طریق دسته‌بندی نمود. در مجموعه‌های تجاری سنتی ایران می‌توان، راسته‌های بازار را فضای حرکت و تیمچه‌ها را فضای مکث نیمه عمومی شهری محسوب نمود. طراحی و اجرای باشکوه تیمچه‌هایی همچون تیمچه‌های بزرگ قم و امین الدوله، در کاشان از جمله منابع فیزیکی معتبری است که دلالت به توجه و تأکید بر قدمت طراحی شهری در ایران دارد. از جمله ویژگی‌های این تیمچه‌ها، چند عملکردی بودن فضای آن‌هاست. تیمچه‌ها در بیشتر مواقع به صورت فضایی تجاری - تخصصی عمل می‌کنند، لیکن در مواقع ضروری به خصوص ایام سوگواری و یا اعیاد بزرگ برای انجام این مراسم به خوبی ایفای نقش نموده و فضایی پاسخگو می‌باشند. در این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی ضمن اشاره به دسته‌بندی برخی تیمچه‌های معروف ایران، سعی شده است به صورت موردی تیمچه‌های بزرگ قم و امین الدوله کاشان به عنوان دو اثر برجسته از لحاظ ویژگی‌هایی مانند موقعیت، پلان، شکل، فرم، مقطع و برخی جزئیات معرفی گردند و در ادامه با دو نمونه از پاساژهای طراحی شده در غرب که تقریباً همزمان با طراحی تیمچه‌ها در ایران، شکل گرفته‌اند، مقایسه شوند. نتیجه پژوهش، برتری تیمچه‌ها را در زمینه ویژگی‌های مذکور نسبت به پاساژها نشان می‌دهد، که خود دلیلی بر اصالت و قدمت موضوع طراحی شهری در ایران اسلامی نسبت به غرب است.

واژگان کلیدی: فضای شهری سنتی ایرانی - اسلامی، تیمچه، پاساژ.

مقدمه

در هر شهر مجموعه ای از انواع فضاهای شهری طراحی شده و یا به تدریج شکل گرفته را می‌توان مشاهده کرد. فضاهای شهری گوناگونی در بازار شهرهای سنتی که دارای فرهنگ غنی طراحی شهری در شهرسازی بوده‌اند، هر کدام متناسب با نوع نیاز شهروندان شکل گرفته است. داد و ستد و تجارت از گذشته‌های دور و دوران کهن موجب استحکام روابط اجتماعی و توسعه روابط فرهنگی می‌شده که در توسعه اقتصادی نقش حائز اهمیتی داشته است (Edgu, Unlu, Şal- 2012, p. 2) و در شکل و فرم فضاهای بازار تجلی یافته است. فضاها در مجموعه بازارهای سنتی ایران از جمله فضاهای شهری تجاری می‌باشند که بستر داد و ستد و تجارت را فراهم می‌کرده‌اند. راسته‌های بازار غالباً در گروه فضاهای حرکتی، و سراها و تیمچه‌ها^۱ در گروه فضاهای مکث جای می‌گیرند. به علاوه بازارهای ایران مرکز کلیه فعالیت‌های اقتصادی بوده و از طریق داد و ستد موجبات ارتباط بین مناطق مختلف را فراهم می‌کرده‌اند (Rotblat, 1975). داد و ستد و تجارت در تیمچه‌ها نیز به عنوان فضاهای مکث تجاری، عناصری مهم از مجموعه فضاهای تشکیل‌دهنده بازار، وجود داشته است. با توجه به وابستگی غیرقابل انکار تیمچه به کالبد بازار و رونق کم و بیش بازارهای ایرانی به ویژه در دوره‌های متأخر، انتظار مستمر این عنصر تجاری در معماری بازار، بالاخص از دوران صفویه به بعد طبیعی به نظر می‌رسد (Amirkhani et al., 2009, p. 41). مجموعه تاریخی بازار تبریز به عنوان یک بلوک شهری و یک سازمان اجتماعی تکامل یافته در میان بافت کهن تبریز انواع تیمچه‌ها را در خود جای داده است (Tehrani et al., 2012, pp. 5382-5388). این گونه فضاها را با در نظر گرفتن اینکه تحت کنترل گروهی خاص از تجار قرار داشته‌اند و امکان استفاده از آن‌ها برای عموم مردم ایرانی مسلمان در بیشتر اوقات شبانه روز فراهم بوده است، می‌توان از جمله فضاهای شهری نیمه عمومی ایرانی اسلامی محسوب نمود. فرهنگستان زبان پارسی واژه تیمچه را به عنوان معادل پاساژ پذیرفته است. در حالی که واژه «پاساژ» در فرهنگ واژگان الکترونیکی نارسیس^۲ و گوگل^۳ در ترجمه انگلیسی به فارسی، «گذر»، «عبور»، «راهرو» و «گذرگاه» معنا شده است (www.narcissoft.com, 2013 & http://translate.google.com). در ترجمه فرانسوی به فارسی گوگل معادل «پاساژ»، (که واژه‌ای فرانسوی است) «محل عبور» نوشته شده است (http://translate.google.com, 2013). معادل‌سازی واژه فارسی تیمچه برای واژه فرانسوی پاساژ زمینه‌ای را جهت مقایسه این دو مصداق در فرهنگ، معماری و طراحی شهری دو سرزمین متفاوت جغرافیایی فراهم می‌نماید. در این راستا هدف اصلی این پژوهش بررسی و مقایسه تیمچه و پاساژ از منظر طراحی شهری بومی هر سرزمین و به دنبال آن اشاره به تفاوت مفهوم واژگان به کار برده شده برای هر یک می‌باشد. بدین منظور، ابتدا تیمچه‌های بزرگ قم^۴ و امین الدوله^۵ کاشان، سپس پاساژهای «جوققا»^۶ و «پانوقا»^۷ معرفی و بررسی خواهند شد. در ادامه تیمچه و پاساژ با توجه به نمونه‌های معرفی شده در ایران و فرانسه با توجه به زمان احداث و نوع پلان‌ها، جداره‌ها، مقاطع، تزئینات، بافت، رویه، رنگ، بازشوها، نوع مصالح ساختمانی، کاربری، فعالیت‌ها، اندازه و مقیاس، مقایسه می‌شود. در پایان نیز نتیجه بررسی و مقایسه انجام شده و ویژگی‌های تیمچه به عنوان عنصر مهم بازار ایرانی نسبت به پاساژ، بیان می‌شود.

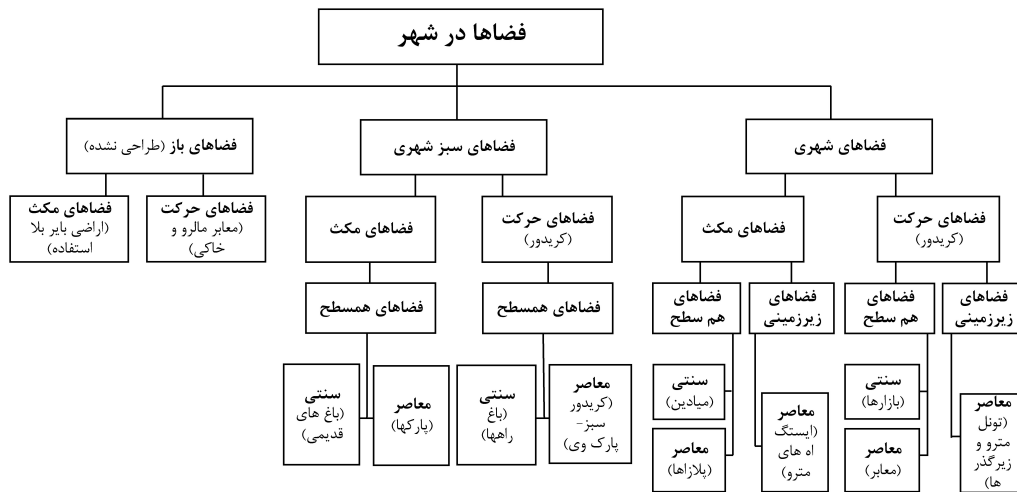
۱. مبانی نظری

۱-۱- فضای شهری نیمه عمومی

به زبانی تمامی شهر در فضا بنا شده است و فضای اشغال شده به وسیله یک شهر به دیگر فضاها جهت استفاده امور شهروندان تقسیم شده است. هر چند تعریف خود واژه فضا به ظاهر سهل و ممتنع بوده ولی مفهومی ماهیتاً مبهم است (Madanipour, 2008)، اما می‌توان گفت: فضاهای شهری فضاهایی سه بعدی هستند که به وسیله احجام، منظر ابنیه اطراف، فرش و کف با شکل و فرمی مشخص برای فعالیت‌ها و عملکردهای گوناگون مهیا می‌باشند (Pourjafar, 2013, p. 12). دکتر پاکزاد نیز معتقد به عدم انفکاک فضا و عملکرد در ادبیات طراحی شهری است (Pakzad, 2006, p. 98). در همین راستا مهندس توسلی مؤلفه عملکردی به اتفاق، رویداد و یا فعالیتی که در کالبد فضا روی می‌دهد را جزء لاینفک مفهوم فضا می‌داند (Tavassoli, 2007, p. 92). از آن رو که فضای طراحی شهری همیشه دارای مؤلفه عملکردی است و فعالیت‌های واقع در کالبد فضا عموماً از جنس اجتماعی و یا اقتصادی هستند، لذا می‌توان بعد اجتماعی را به مؤلفه عملکردی احاله داد (Sharifian, 2011, p. 35). کرمونا ویژگی و خصوصیت یک فضای عمومی را در سه بعد مورد توجه قرار می‌دهد: اجزاء تشکیل‌دهنده فضا (ساختمان‌ها، مناظر سخت و نرم، تجهیزات و کاربری‌ها و فعالیت‌ها) که عوامل محسوس و ملموس و قابل سنجش فضا را تشکیل می‌دهند، کیفیت‌های فضایی (مانند میزان جرم و جنایت، سروصدا، آسایش، خوانایی، سرزندگی، میزان برانگیختن مشارکت و غیره) که نسبت به بعد قبلی غیرقابل لمس‌تر هستند و حاصل تلفیق اجزاء تشکیل‌دهنده فضا هستند، و بسترها و زمینه‌های عمل (مانند بسترهای اجتماعی - اقتصادی) که در درک اجزاء تشکیل‌دهنده فضا و کیفیات فضایی حاصل از آن‌ها بسیار مؤثرند (Madanipour, 2008, pp. 6-16). فضای عمومی را می‌توان به مثابه فضایی تعریف کرد که اجازه می‌دهد مردم به آن دسترسی داشته باشند. فعالیت‌هایی در آن صورت

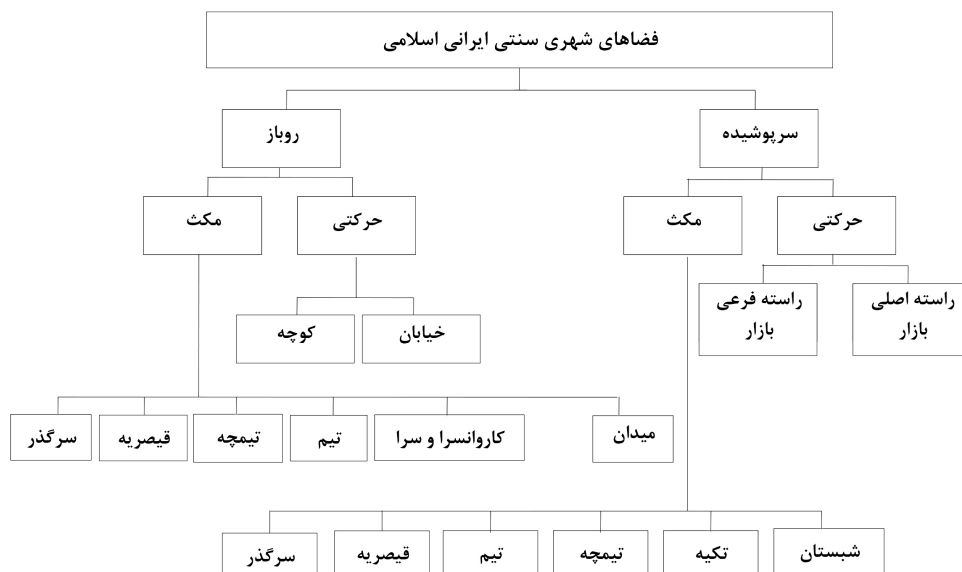
پذیرد و فضایی است که یک سازمان عمومی آن را کنترل می‌کند. فضای عمومی فضایی است که در جهت منافع عموم تأمین و اداره می‌شود (Madanipour, 2000, pp. 215-216). به طور کلی فضای شهری در اصل همان فضای عمومی است و جدا از آن نمی‌باشد. حال اگر دسترسی عموم مردم به فضای عمومی در برخی زمان‌ها از شبانه‌روز محدود شود، طبیعتاً صفت عمومی بودن آن کیم رنگ خواهد شد. به همین جهت فضاهای عمومی شهری همچون تیمچه‌ها که یکی از عناصر بازار ایرانی هستند و بعضاً در برخی از ساعات شبانه‌روز مانند زمان نماز و شب تعطیل هستند و دریشان به روی عموم بسته می‌شود، را می‌توان فضای نیمه عمومی نامید. با در نظر گرفتن توضیحی که در ارتباط با فضاهای عمومی و نیمه عمومی رفت، تیمچه‌ها را می‌توان فضاهای نیمه عمومی سنتی ایرانی در دوران اسلامی دانست. در ارتباط با فضاها در شهر و تقسیم‌بندی آن‌ها به طور کلی می‌توان این گونه فضاها را به سه دسته، شامل فضاهای شهری، سبز و باز، و هر کدام از آن‌ها را به دو دسته مکث و حرکت تقسیم نمود (شکل ۱).

شکل ۱: گونه‌بندی فضاها در شهر



سابقه دیرینه طراحی شهری ایران در عمل به خوبی بیانگر این موضوع است که طراحی مجموعه‌های تجاری همچون بازارهای سنتی و اجزا آن‌ها در بسیاری از شهرها همچون تبریز، تهران، کاشان و اصفهان به وضوح از غنای طراحی شهری و توجه به آن در فکر و عمل حکایت دارد (شکل ۲). در ادامه، در این مقاله صرفاً به بحث پیرامون تیمچه‌ها و پاساژها به عنوان فضاهای مکث و حرکت شهری نیمه عمومی پرداخته می‌شود. واژه‌های کاروانسرا، سرا و تیمچه در برخی از شهرها علیرغم توضیحات فوق، در گویش محلی مناطق گوناگون به جای یکدیگر استفاده می‌شوند، در حالی که کاروانسراها بیشتر جنبه منطقه‌ای داشته تا شهری.

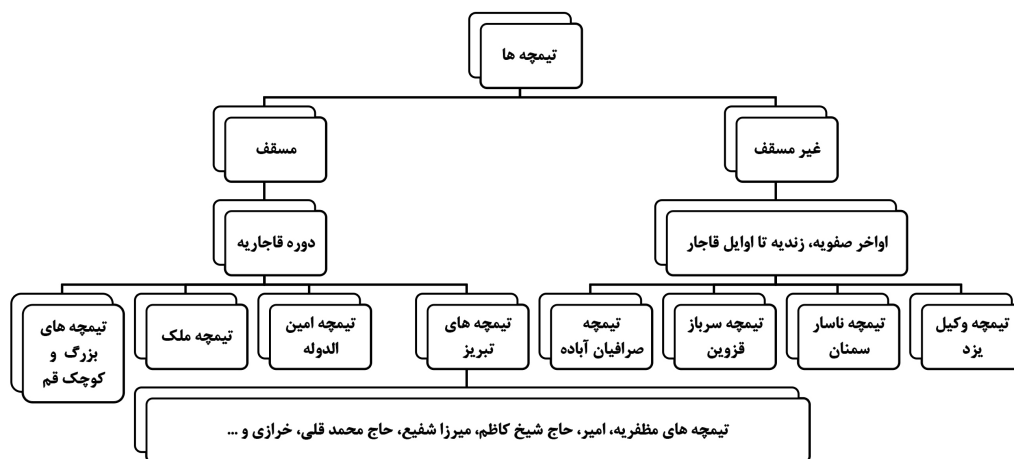
شکل ۲: نمودار فضاهای شهری سنتی ایرانی اسلامی



۱-۲- تیمچه

تیمچه به معنای تیم کوچک و کاروانسرای کوچک، چوبه و پاساژ (فرانسوی) می‌باشد (Parsi Sereh Dictionary, 2011) و (Rafiei Sereshki et al., 2003, p. 167). در فرهنگ معین به عنوان سرایی، دارای چند دکان که تاجران در آن داد و ستد کنند معنی شده است (Moein & Shahidi, 1998, p. 7241). هر چند برخی منابع معتبر، تیمچه را مرکز مبادله و محل نگهداری کالا تعریف نموده‌اند (Hajiqasemi, 2005, p. 11)، اما تیمچه‌ها به عنوان فضاهای تمرکز تجارت، فروش کالاهای خاص و افزایش رقابت اهمیت بسیار زیادی در درون بازارهای ایران دارند (Jahangiri, 2006, p. 18). در واقع تیمچه مکانی مهم برای ملاقات بازرگانان است، یعنی مکانی که بیشترین روابط شغلی برقرار می‌شود. اتاق‌های تیمچه عمدتاً به عنوان دفتر کار تجار بازار (حجره) مورد استفاده قرار می‌گیرد و به ندرت جنبه انباری یا فعالیت‌های تولیدی را دارد. هر تیمچه از یک طرف با راسته اصلی بازار و از سمت دیگر با سرا یا کاروانسرای ارتباط داشت (Ghorbani, 2003, p. 69). به عبارتی یکی از متأخرترین فضاهای نیمه عمومی شهری ایرانی، تیمچه‌های دوران قاجاریه است. بر خلاف آنچه که در کتاب گنجنامه مبنی بر تعریف تیمچه به عنوان بنایی در بازار، متشکل از یک فضای مرتفع سرپوشیده میانی آمده است (Hajiqasemi, 2005, p. 11)، تیمچه نام مجموعه‌ای تجاری تخصصی است که دارای فضایی میانی نه فقط مسقف، بلکه بعضاً غیر مسقف (با توجه نمونه تیمچه‌های موجود)، به منظور تمرکز مشاغل خاص ساخته می‌شده است (شکل ۳). تیمچه‌ها فضاهای تکین و منحصر به فردی در فرهنگ طراحی شهری ایرانی - اسلامی محسوب می‌شوند (Pourjafar & Pourjafar, 2013). اکثر این فضاها اگرچه بیشتر برای فعالیت‌های تجاری، برنامه‌ریزی، طراحی و معماری شده‌اند، لیکن در مواقع خاص برای فعالیت‌های فرهنگی - مذهبی (در مدتی کوتاه) به راحتی تغییر کاربری داده و به صورت یک فضای نیمه عمومی برای برگزاری مراسم سوگواری، اعیاد و جشن و سرور نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند. در طراحی معماری و ساخت و ساز، تیمچه‌ها در دوران خود از برترین فناوری ساخت و ساز بهره‌مند بودند. در دوران قاجار انواع تیمچه‌ها در گستره وسیع جغرافیایی ایران زمین به صورت سرپوشیده کامل و نیمه سرپوشیده با فضای مرکزی روباز برنامه‌ریزی، طراحی و ساخته شدند. از نظر موقعیت تمامی تیمچه‌ها در جوار راسته اصلی بازار مکان‌یابی و استقرار یافته‌اند (Pourjafar & Pourjafar, 2013). نمونه‌های متعدد آن‌ها در بازار شهرهای اصفهان، تهران، تبریز، کاشان، قم و غیره بنا شده‌اند. از جمله فاخرترین آن‌ها تیمچه‌های بزرگ قم و امین الدوله واقع در شهرهای قم و کاشان هستند.

شکل ۳: دسته‌بندی تیمچه‌ها

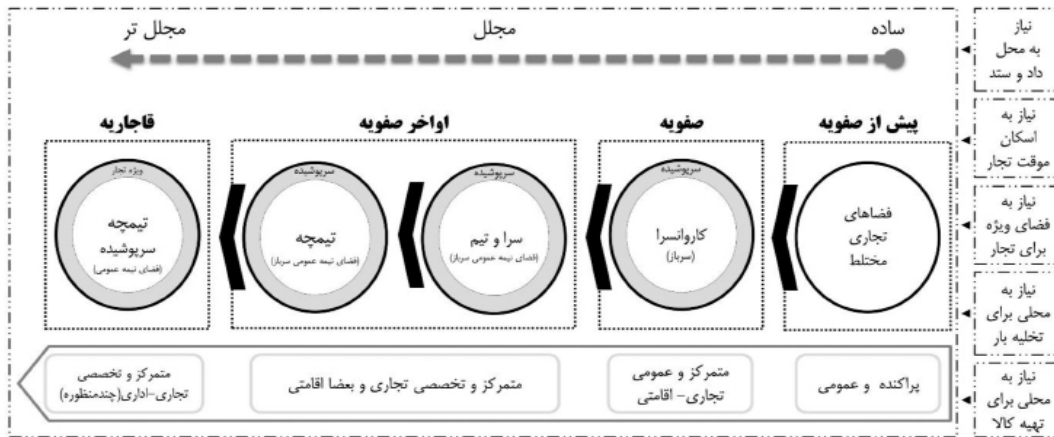


(Pourjafar & Pourjafar, 2013)

اگرچه در ارتباط با سال تأسیس و روند تکاملی تیمچه‌ها اطلاعات موثقی در دست نیست، لیکن، به طور کلی مطالب مربوط به آثار به جای مانده بیانگر احداث تیمچه‌های سرپاز^۴ در عصر صفوی و تیمچه‌های سرپوشیده^۵ در دوران قاجار می‌باشد. شکی نیست که پیش از صفویه نیز فضاهایی در گوشه و کنار بخش‌های تجاری شهر برای غرفه‌های تجار وجود داشته است. اما رونق کسب و کار و برنامه‌ریزی جامع در ارتباط با فرهنگ اجزاء تجاری و بخش‌های گوناگونی همچون کاروانسراها، سراها، تیم‌ها، تیمچه‌ها و راسته‌های گوناگون تخصصی بازار به مرور شکل شفافی در فرهنگ طراحی شهری

ایرانی اسلامی به خود گرفته است. این آثار آرام آرام در گوشه و کنار دیار ایران اسلامی رنگ و بوی خاصی پیدا نموده و در اوایل دوران قاجار مجلل و در اواخر آن مجلل تر شده‌اند. شاید بتوان این سیر تحول را از نیاز به فضای تجاری و محل اتراق کاروان‌ها، سپس سراها، تیم‌ها و تیمچه‌های سرباز، سرپوشیده، فضای ساده و مجلل تبیین نمود (شکل ۴).

شکل ۴: سیر تحول شکل‌گیری تیمچه، پیش از دوره صفویه تا اواخر قاجار



۳-۱- پاساژ

واژه پاساژ به فضاهای سرپوشیده تجاری و تاریخی به زبان محلی در فرانسه اطلاق می‌شده است. نمونه‌های متعددی از این گونه فضاهای تجاری در قرن ۱۹ میلادی در فرانسه ساخته شدند. در اینجا به اختصار به کم و کیف این گونه فضاها پرداخته می‌شود. بیشتر این فضاهای تجاری با سقفی شیشه‌ای و فلزی پوشیده شده‌اند. این مجموعه‌ها روزگاری نمادهای زندگی مدرن شهری و مکانی ویژه برای مجموعه‌ای از فروشگاه‌ها در پاریس بودند. بسیاری از آن‌ها با کف‌سازی موزاییک، دروازه‌های فرفوزه آهنی، ستون‌هایی از سنگ مرمر و ساعت‌هایی زیبا تزئین شده بودند. حدود ۲۰ نمونه از آن‌ها هنوز موجود می‌باشد (شکل ۵). اواسط قرن ۱۹ اوج توسعه و ساخت و ساز اینگونه فضاهاست که شبکه‌ای بیش از ۱۴۰ پاساژ ساخته شده و بسیاری از آن‌ها به یکدیگر متصل بوده‌اند. شکل‌گیری پاساژها در کنار خیابان‌ها را می‌توان تا حدودی با چگونگی ساخت سراها و یا کاروانسرای شهری در کنار راسته بازار مشابه دانست، زیرا به طور معمول پاساژها در نقاطی از شهر و در خیابان‌هایی طراحی و ساخته می‌شده‌اند که از یک سو رونق اقتصادی وجود داشت و از سوی دیگر امکان توسعه دکان‌ها در لبه پیاده‌رو و خیابان به سادگی وجود نداشت. پاساژهای نخستین، شباهت بسیار زیادی به کاروانسرایهای شهری داشت، اما به تدریج صورت‌های جدیدی از پاساژها پدید آمد که برخی از آن‌ها بیشتر به دفاتر کار اختصاص یافتند (Soltanzadeh, 2013). بناهایی مانند پاساژهای دوران معاصر در حوالی خیابان انقلاب اسلامی و فردوسی، همچون طبقه همکف ساختمان پلاسکو و ساختمان آلومینیوم و یا پاساژهای اطراف خیابان ولی عصر (در شهر تهران) را می‌توان از این گروه از فضاها به شمار آورد.

شکل ۵: نمونه‌هایی از پاساژهای سنتی متداول در فرانسه (از راست: گالری ویوینه، پاساژ پانوقاوا و پاساژ گراند کرف)



(www.passagesetgalleries.org, 2013)

۲. نمونه‌هایی از فضاهای شهری نیمه عمومی سنتی ایرانی

۲-۱- تیمچه بزرگ قم

به دلیل مرکزیت محله آستانه^۱ در قم، بازار نو از بعد تجاری اهمیتی ویژه یافت و برخی متمولین شهر تصمیم به ساخت تیمچه در آن گرفتند (شکل ۶). حدود سال ۱۳۱۶ ه.ش. به دلیل احداث دو خیابان متقاطع آذر و آستانه در جریان توسعه شهر قم، دو تیمچه متوسط و کوچک از بین رفتند. این روند با توسعه بافت جدید و خیابان‌های متعدد به موازات دو خیابان متقاطع مذکور بزرگ‌ترین ضربه را به بافت قدیم شهر زد. با تخریب دو تیمچه مذکور اهمیت تیمچه بزرگ به نحوه چشمگیری افزایش یافت. در وضعیت کنونی در کنار این تیمچه مجموعه‌ای از سراها در سمت جنوبی بازار نو، سرای بناها، سرای صدراعظم^{۱۱}، سرای حاج عباسقلی خان^{۱۲}، سرای شین^{۱۳}، سرای همدانی‌ها^{۱۴}، سرای حاج عسگر خان^{۱۵}، مسجد و حمام حاج عسگرخان به عنوان فضاهای جانبی بازار قم فعالیت می‌نمایند (Vafaei & Farbod, 2011, p. 52).

شکل ۶: نقشه موقعیت تیمچه بزرگ قم

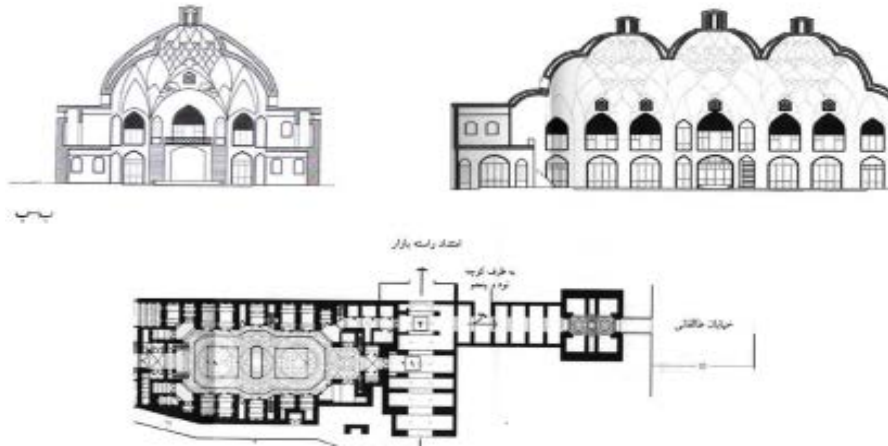


(Rahimi, 2012)

بنای تیمچه قم از آثار شاخص و ارزشمند معماری اسلامی ایران است که توسط هنرمند برجسته دوره قاجاریه، استاد حسن معمار باشی قمی در سال ۱۳۰۱ هجری قمری طراحی و اجرا شده است. سقف طاق تیمچه بزرگ قم با دهانه بالغ بر ۱۶ متر و ارتفاع ۱۵ متر به واقع یکی از شاهکارهای معماری در بناهای تجاری فرهنگی عصر قاجاریه است. تیمچه بزرگ متشکل از دو بخش اصلی تیمچه و سرا می‌باشد که فضای صحن، حجره‌ها در فضای تیمچه و کارگاه رفوگری و حیاط پشتی در محدوده سرا قرار دارند (Timcheh a, 2013, p. 1). این حیاط به شکل مستطیل نامنظم و مساحتی بالغ بر ۸۵ مترمربع، در پیرامون خود و در دو طبقه، حجره‌هایی را که اغلب کاربری انبار یا کارگاه دارند سازماندهی نموده است (Vafaei & Farbod, 2011, p. 52). تیمچه دارای دو در ورودی از راسته بازار نو شامل یک ورودی اصلی و یک ورودی فرعی و نیز یک ورودی از کوچه سید اسماعیل به سرا می‌باشد. جلوخان تیمچه دارای ابعاد ۳ متر در ۵/۵ متر است که در بدنه‌های آن حجره‌هایی قرار گرفته است. ورودی دیگر بنا در محل اتصال حیاط و فضای اصلی تیمچه وجود دارد که به نوعی فضای تیمچه را به عنوان مکانی مستقل از حیاط معرفی می‌کند (Timcheh b, 2013, p. 1). پس از ورودی، صحن مرکزی بنا یک هشت ضلعی نگینی با تناسب نزدیک به یک مستطیل با مساحتی حدود ۳۸۵ متر مربع است. فضای صحن تقریباً حدود دو سوم از فضای تیمچه را به خود اختصاص داده و این بخش توسط سه طاق گنبدی شکل پوشیده شده است. به عبارت دیگر می‌توان گفت پلان صحن مرکزی تیمچه متشکل از دو نیم هشتی به اضلاع بلند فضا، موجب تغییر در عرض فضا و ایجاد نقطه عطف در بخش میانی فضا شده و ارتفاع تقریبی آن ۱۵ متر (تا زیر پوشش) است (شکل ۷). سقف صحن مرکزی متشکل از سه چشمه طاق است که پاکار آن‌ها در ارتفاع ۱۵ متر قرار گرفته (Modaresi Tabatabaei, 1974, p. 54) و درون این چشمه طاق‌های گنبدی دارای ساختار عرقچینی رومی با رسمی بندی و یزدی

بندی بسیار زیبایی تزئین شده است.

شکل ۷: مقاطع عرضی و طولی و پلان تیمچه بزرگ قم



(Rahimi, 2012)

مهارت در ساخت این تزئینات و هندسه مبتکرانه آن به حدی است که فضا حالتی رویا گونه و خیال انگیز پیدا کرده و هر بیننده ای را در بدو ورود محسوس شکوه خود می کند (شکل ۸). صحن مرکزی شامل دو طبقه حجره می باشد که اکثریت قریب به اتفاق به پیشه تجارت فرش اختصاص دارد. در طبقه همکف تیمچه ۲۷ حجره و در طبقه فوقانی ۱۵ حجره قرار دارد. پلان حجره ها مستطیل شکل و دارای پوشش طاق و تویزه می باشد. نکته شایان ذکر در خصوص حجره های فوقانی درب های چوبی با تزئینات بسیار ظریف است. از موارد قابل توجه در معماری فضای صحن تیمچه هماهنگی و هارمونی در به کارگیری رنگ های متنوع و نیز تناسبات به کار رفته است که نشان از ذوق معمار آن دارد. تقارن فضاهای تیمچه بیننده را از گنگی و عدم درک صحیح بنا رهایی می بخشد و احساسی آشنا در مخاطب خود ایجاد می کند. سازماندهی فضاهای صحن بر پایه دو محور طولی و عرضی انجام پذیرفته است که این شیوه نظام بندی بنا سبب جذب افراد به مرکز صحن تیمچه می شود. در مرکز تیمچه حوضی ۸ ضلعی قرار دارد که بر مرکزیت این فضا تأکید و از یکنواختی آن کاسته است. از موارد جالب توجه در فضای صحن تیمچه هماهنگی معماری بنا با اقلیم شهر است (Timcheh c, 2013, p. 1). استفاده از مصالح بومی، دو پوسته بودن گنبد، ضخامت دیوارها و به طور کلی فناوری ساخت، همگی نقش به سزایی در این که فضای صحن در فصول مختلف سال مطبوع و دلنشین^{۱۶} باشد ایفا می کند، به طوری که فضایی جهت تلطیف سرمای زمستان و گرمای طاقت فرسای شهر کویری قم مهیا شده است.

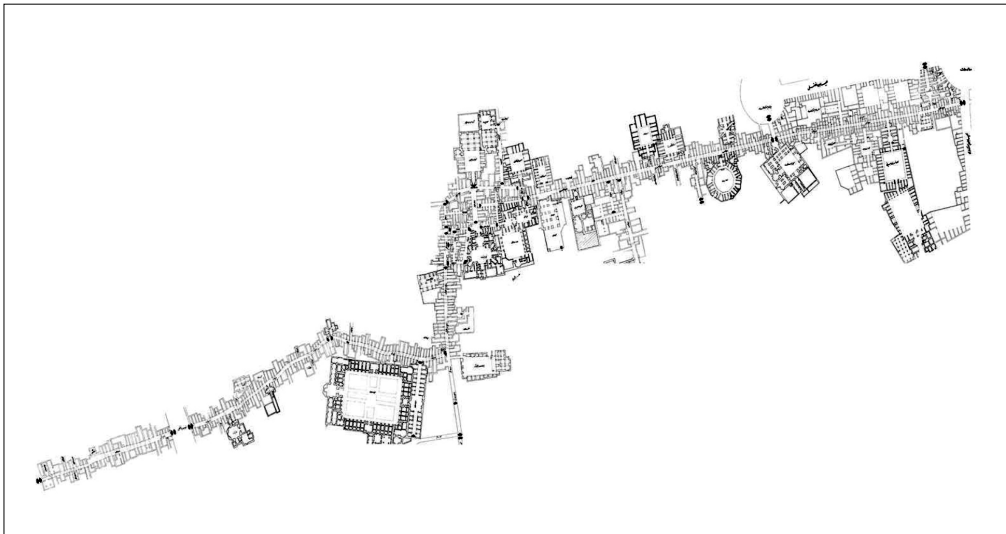
۲-۲- تیمچه امین الدوله کاشان

شکل ۸: نمایی از فضای نیمه عمومی تیمچه بزرگ قم



از دیرباز، بازار کاشان به جهت ساماندهی منظم و معماری بی نظیری و با شکوه مجموعه فضاهایش، مورد توجه و تحسین بوده است. به طوری که سر آنتوان شرلی، شرحی در باب یکی از سفرهایش با شاه عباس به کاشان می نگارد و هم چنین تاورنیه فرانسوی در سفرنامه خود می نویسد: بازارهای کاشان خیلی زیباست و با طاق های خوب پوشیده شده، کاروانسراها هم بزرگ و راحت است. بازار کاشان با وجود رونق و زیبایی بسیار در دوران سلجوقی و صفوی، به سبب زلزله شدید در سال ۱۱۹۲ ه.ق. دچار ویرانی و افول شد که در پی وقوع این حادثه، علاوه بر تخریب ابنیه تاریخی شهر، بافت بازار نیز منهدم شد. می توان فضاهای معماری امروز بازار کاشان را نشانی از بازسازی های دوران قاجار و به خصوص دوره حکمرانی فتحعلی شاه دانست (Vafaei & Farbod, 2011, p. 58).

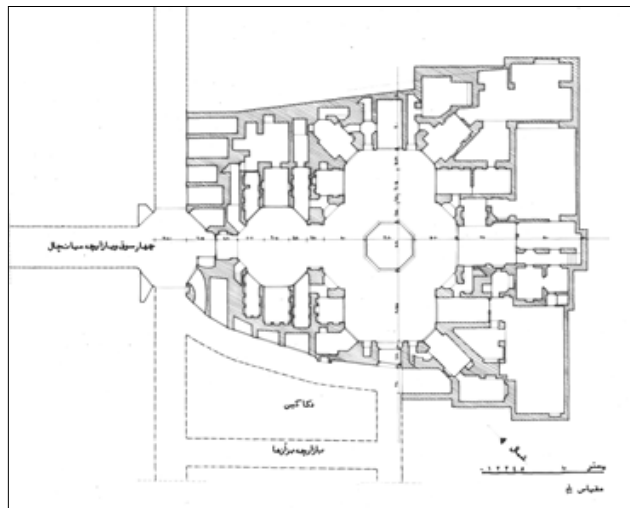
شکل ۹: بازار کاشان و موقعیت تیمچه امین الدوله کاشان



(National Kashan Heritage Conservation Office)

مجموعه تیمچه امین الدوله نیز، در زمره مستحدثات عصر قاجار است. این تیمچه در یکی از نقاط مرکزی بازار، موسوم به میانچال قرار دارد (شکل ۹) و به دستور یکی از رجال نامدار عصر قاجار، به نام فرخ خان غفاری، ملقب به امین الدوله، و با معماری استاد علی مریم، در اواخر قرن سیزده (ه.ق) ساخته شده است. این بنای باشکوه، در سه طبقه و با طول و عرضی قابل توجه احداث گردیده که ارتفاع گنبد آن نیز چشمگیر می‌باشد. همه ساله در ایام سوگواری امام حسین (ع) این تیمچه یکی از میعادگاه‌های گروه‌ها و هیئت‌های مذهبی عزادار در کاشان می‌باشد (Ibid.). (شکل ۱۰)

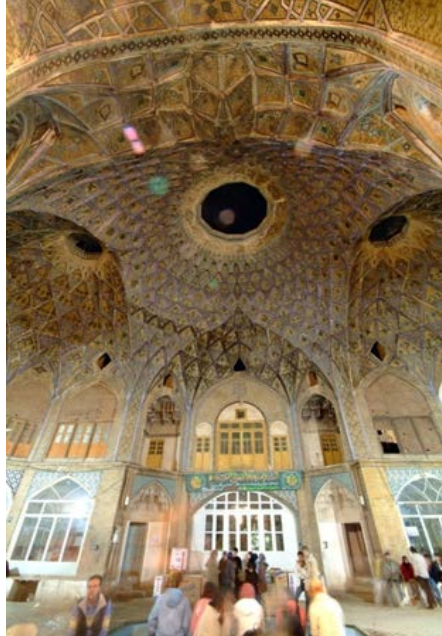
شکل ۱۰: پلان طبقه همکف تیمچه امین الدوله



(Homayunfar & Abolfazli)

سقف تیمچه مزبور را باید زیباترین یزدی بندی عصر قاجار محسوب نمود. ظرافت و زیبایی اجرا و تناسب رنگ‌های تزئینی آن قابل توجه است. با این وجود، در مقام مقایسه سقف تیمچه مزبور به واسطه عدم استفاده از کاربرندی در ساختار خود از پوشش رومی بهره برده و به همین دلیل ارتفاع سقف تیمچه افزایش یافته و علاوه بر آن عدم قابلیت‌های سازه‌ای یزدی بندی به معمار امکان داده تا این پوشش تزئینی را با سهولت بیشتری اجرا نماید. ویژگی این سقف را باید در ظرافت بیش از حد اجرای قطعات ریز آن دانست (Vafaei & Farbod, 2011, p. 59). مقیاس یادمانی تیمچه امین الدوله در کنار هنر فراوانی که در تزئینات داخلی تیمچه به کار رفته، آن را به یکی از تیمچه‌های منحصر بفرد سرزمین ایران تبدیل کرده است (شکل ۱۱).

شکل ۱۱: نمایی از فضای نیمه عمومی تیمچه امین الدوله



(Khodarahmi, 2006)

۳. نمونه‌هایی از فضاهای شهری نیمه عمومی سنتی اروپایی

۳-۱- پاساژ جوفقا

پاساژ جوفقا از جمله فضاهای تجاری ترددی در غرب است که در سال ۱۸۴۵ م. در امتداد محور اصلی پاساژ پانوقاوا به منظور توسعه آن در پاریس احداث شد. این پاساژ تحت مدیریت یک شرکت خصوصی ساخته شد. معماران آن فرانسویس دستیلور و رومین - د- بورگز بودند. پاساژ جوفقا مسیر تردد سرپوشیده‌ای است که هر قطعه آن حدود ۱۴۰ متر طول دارد. عرض فضای حرکتی و نیمه عمومی پاساژ ۴ متر می‌باشد. این پاساژ یک ورودی در بلوار مونماقت^{۱۷} و ورودی دیگری در خیابان گوانج بقتوریه^{۱۸} دارد (شکل ۱۲). الگوی ساخت پاساژ نامنظم است. به طوری که جدیدترین قطعه پاساژ راهرویی بسیار باریک‌تر از قطعات پیشین می‌باشد. پوشش سقف از جنس شیشه و فلز، و کف‌سازی آن متشکل از طرح هندسی مرکب از مربع‌های سفید، خاکستری و سیاه است. خروجی موزه گیقیووا^{۱۹} نیز در داخل همین پاساژ مکان‌یابی شده است. پاساژ مذکور اهمیت انقلاب صنعتی در قرن ۱۹ م. و همه‌گیری سازه‌های فلزی را نشان می‌دهد. این اولین پاساژ پاریسی‌هاست که به طور کامل با فلز و شیشه بنا شده و تنها عناصر تزئینی آن از جنس چوب است. در سال ۱۹۷۴ م. پاساژ جوفقا به عنوان یادمان تاریخی فرانسوی ثبت شد و در سال ۱۹۸۷ م. به طور کامل نوسازی شد (<http://en.wikipedia.org>), 2013). پلان، مقطع و کلیت طرح و کاربری نسبی این پاساژ بیانگر شباهت بیشتر این فضای ترددی و تجاری به راسته بازار است تا فضای مکتب‌گونه تیمچه‌ها در فرهنگ طراحی شهری ایرانی اسلامی.



(<http://upload.wikimedia.org>, 2013)

۲-۳- پاساژ پانوقاوا

شکل ۱۲: نمایی از ورودی پاساژ پانوقاوا در پاریس



(<http://upload.parisrental.org>, 2013)

پاساژ پانوقاوا که در سال ۱۷۹۹ م. بنا شد، یک گذرگاه مسقف تجاری است که در ناحیه ۲ شهر پاریس جای گرفته است. این پاساژ یک ورودی در بلوار مونماقت و ورودی دیگری در خیابان سن ماکک دارد. این پاساژ در یکی از ثروتمندترین مناطق پاریس واقع شده است. طبیعی است که سال‌ها مکان بسیاری از مؤسسات معروف تجاری بوده باشد، چرا که نام این پاساژ به خاطر منظره بسیار زیبایی که از بالای ورودی اصلی آن قابل مشاهده بوده این چنین انتخاب شده است. پاساژ پانوقاوا در سال ۱۸۳۰ م. به دست لوئیس ویکتور گریساق^{۲۰} نوسازی شد و گالری در داخل پاساژ اضافه شد (شکل ۱۳). (<http://en.wikipedia.org>, 2013).

هر چند که بازار مسقف در فرهنگ طراحی شهری ایرانی اسلامی قرن‌ها پیش از این گونه پاساژ ایجاد شده بود، لیکن در سایت ویکیپدیا این پاساژ را یکی از اولین گذرگاه‌های سرپوشیده تجاری در دنیا دانسته است که صحت چندانی ندارد. اما نوآوری این پاساژ در مصالح لعابی به کار رفته در سقف آن و نورپردازی با بهره‌گیری از چراغ‌های گازی برای روشنایی در آن در زمان احداث آن منحصر بفرد بود.

۴. مقایسه تیمچه با پاساژ و یافته‌ها

پاساژها به عنوان فضاهای تجاری در غرب، به دلیل هم معنا تلقی نمودن آن‌ها با تیمچه‌ها، تنها نمونه‌های نسبتاً قابل مقایسه با تیمچه‌ها در فرهنگ معماری و طراحی شهری ایرانی - اسلامی است. بدین منظور به اختصار به مقایسه این گونه فضاها پرداخته می‌شود (جدول ۱ و ۲). در ارتباط با نمونه‌های هم عصر تیمچه‌ها و پاساژهای مذکور در این مقاله می‌توان به تعداد محدودی پاساژ طراحی شده در اروپا و به خصوص فرانسه که بحث پیرامون آن خود مقوله‌ای جداگانه می‌طلبد اشاره کرد. همچنین به تیمچه‌های متعددی غیر از تیمچه‌های مورد بحث در این مقاله، در شهرهای بزرگ و متوسط ایران، همچون تبریز، تهران، اصفهان، قزوین، سمنان، اراک، آباده^{۲۱} و یزد اشاره کرد. لازم به توضیح است، هر گروه از تیمچه‌های مذکور که دارای رنگ و بوی و طعم و تست ویژه هر محل می‌باشد، مبحثی قابل ملاحظه و جذاب را در برمی‌گیرد که بحث پیرامون آن از حوصله این مقاله خارج است.

جدول ۱: مشخصات تیمچه‌ها و پاساژهای مورد مطالعه

نوع بنا	نام بنا	موقعیت	سال ساخت	شکل و کاربرد فضای نیمه عمومی	طبقات	تصویر
تیمچه	تیمچه بزرگ قم	قم/ایران	۱۹۲۲ م.	مکث	۲	
	تیمچه امین الدوله	کاشان/ایران	۱۹۰۶ م.	مکث	۳	
پاساژ	پاساژ جوقفا	پاریس/فرانسه	۱۸۴۵ م.	حرکت	۲	
	پاساژ پانوقاوا	پاریس/فرانسه	۱۷۹۹ م.	حرکت	۱	

در مبحث شکل و کاربرد فضای نیمه عمومی تیمچه و پاساژ (جدول ۱)، به مکث و حرکتی بودن فضا اشاره شده است. پس می‌توان گفت: فضای نیمه عمومی تیمچه به عنوان یک فضای غالباً مکث، با فضای نیمه عمومی پاساژ به عنوان یک فضای غالباً حرکتی متفاوت است. با توجه به این تفاوت (که از نگاه طراحی شهری بررسی شد)، می‌توان ادعا نمود که واژه تیمچه معادل مناسبی برای واژه پاساژ نیست.

جدول ۲: مقایسه تطبیقی تیمچه و پاساژ

نوع مقایسه	تیمچه	پاساژ
زمانی	اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰	قرن ۱۹
پلان‌ها	مربع شکل، هال‌گونه بستری با ابعاد متناسب برای مکث	مستطیل و کریدورگونه و طویل و تداعی‌کننده حرکت
جداره‌ها	ممتد و متحد با تنوع ریتم	ممتد و متحد، بدون تنوع ریتم
مقاطع	تکنیک بالا، مجلل و با سقفی هیجان‌انگیز	معمولی با سقفی ترانسپرنت
تزئینات	غنی	نرمال
بافت رویه	یونیفورم و هماهنگ	یونیفورم و هماهنگ
رنگ	مونوکرم و دارای هارمونی	نسبتاً هارمونی
بازشوها	طاق و قوس	اکثراً مستطیل با نعل درگاهی

مصلح	آجر، ملات، سنگ، گچ، کاشی و چوب	فلز، شیشه، سنگ، ملات و گهگاه چوب
کاربری	تجاری، فرهنگی و اجتماعی	تجاری
فعالیت‌ها	مذهبی - فرهنگی و خیرخواهانه	تجاری و فرهنگی
اندازه	متناسب و مشوق مکث	گذرگاهی و مشوق حرکت
مقیاس	یادمانی	معمولی
نحوه ارتباط با خیابان	به واسطه بازار	به طور مستقیم
مفهوم واژگانی	محل مکث و توقف	محل عبور
بهره‌برداران و مخاطبین	کسبه، برگزارکنندگان مراسم آئینی، عموم مردم	کسبه، عموم مردم

از مطالعات و مباحث انجام شده در این پژوهش یافته‌ها به شرح زیر حاصل می‌شود:

(الف) فرهنگ طراحی شهری ایرانی اسلامی از ابعاد کالبدی اجتماعی غنی‌تر و دیرینه‌ای نسبت به فرهنگ طراحی شهری در غرب برخوردار است. موضوع تکریم شهروندان و ایجاد فضایی سرپوشیده و مجلل ضمن توجه به شرایط اقلیمی، نوعی تجلی تفکر و اندیشه‌ای والای ایرانی اسلامی در این راستا است. معماری داخلی، تزئینات، ابعاد و مقیاس طراحی و ایجاد فضای مکث به جای راهرو نسبت به پاساژها، نمونه‌هایی تحت عنوان تیمچه بزرگ قم و تیمچه امین الدوله دلیل مدغنی بر این مدعا است.

(ب) واژه پاساژ به معنای گذرگاه و واژه تیمچه به معنای مکانی برای گردهمایی است. فضای تیمچه موجب تعاملات بیشتر و فرصتی برای تعمق شهروندان به منظور خرید و در مواقع ضروری برگزاری مراسم و تجمعات فرهنگی - اجتماعی است که به طور غیرمستقیم بر نقش اصلی فضای تجاری که اعتماد و انصاف از کلید واژگان آن است تأثیر می‌گذارد. این موضوع بر غنای رونق کسب و کار و رابطه حسنه بین کسبه و مشتری می‌افزاید. هنوز که هنوز است به همین دلیل بسیاری از شهروندان خرید در بازار و تیمچه را به خرید در فضاهای مدرن ترجیح می‌دهند. این موضوع در پاساژها، چه آن‌ها که در غرب ساخته شده‌اند و چه آن‌ها که به اقتباس از نمونه‌های غربی در ایران ساخته شده‌اند، کمتر دیده می‌شوند.

(پ) پاساژها در غرب را می‌توان بیشتر مشابه با راسته بازار دانست تا تیمچه‌ها در فرهنگ طراحی شهری ایرانی اسلامی.

۵. نتیجه‌گیری

اکثر صاحب‌بنظران در تعریف فضاهای شهری، آن‌ها را فضاهایی سرباز تلقی نموده‌اند و طراحی شهری را، طراحی فضاهای بدون سقف تعریف نموده‌اند. در حالی که در فرهنگ طراحی شهری غنی ایرانی اسلامی فضای بازار و فضای تیمچه‌ها، فضایی شهری و سرپوشیده است. بنابراین تیمچه‌ها نیز می‌توانند از جمله فضاهای شهری نیمه عمومی و سرپوشیده محسوب شوند. این موضوع نیز بیانگر اهمیت دادن ایرانیان و ایین مقدس اسلام به کرامت انسانی و ابعاد اجتماعی در موضوع طراحی شهری و تجلی و تبلور آن در شکل و فرم بازار و تیمچه‌ها از دیرباز می‌باشد.

بررسی جزئیات تیمچه‌ها و پاساژها در جدول ۲ نشان می‌دهد که طراحی تیمچه‌ها از نظر سیستم سازه‌ای معماری، معماری داخلی و استفاده از مصالح ساده، با توجه به فناوری روز در آن زمان، از ظرافت و فن بالاتر و پیچیدگی هندسی بیشتری نسبت به پاساژهای غربی و خصوصاً پاساژهای ساخته شده معاصر در ایران برخوردار می‌باشند. از نظر طراحی معماری داخلی، هیجان‌انگیز و دو گنبدی بودن پوشش سقف و تزئینات هندسی تحسین برانگیز، تفاوت بین تیمچه‌ها و پاساژها نیز قابل ملاحظه می‌باشد. البته در کف‌سازی برخی پاساژهای غربی دارای تکنیک‌های برتری می‌باشند. بزرگداشت مراسم آئینی در فضای تیمچه‌ها خود دلیل بارزی بر اهمیت دادن بیشتر ایرانیان سنتی به ابعاد اجتماعی طراحی شهری نسبت به غربی‌هاست. این موضوع موجب توسعه و ارتقاء اعتماد و انصاف که از عوامل حائز اهمیت در سرمایه‌های اجتماعی می‌شود. از مقایسه تطبیقی نمونه‌هایی از تیمچه‌ها در ایران و برخی پاساژها در فرانسه چنین بر می‌آید که فرهنگ ایرانی که در دوران معاصر بر اساس تبلیغات وسیع غربی از فرهنگ خود فاصله گرفته و در زمینه معماری و طراحی شهری به سمت فرهنگ غرب گرایش پیدا کرده است. در کنار سرمایه‌های اجتماعی و معنوی، آفرینش جلوه‌هایی هنری در کالبد فضای شهری تیمچه‌ها از فنی برتر بر پایه گذشته‌ای غنی، برخوردار است. بی‌شک می‌توان به جرأت گفت که بی‌جهت آنچه خود داشتیم امروزه از دیگران تمنا می‌کنیم و اگر راه خود را ادامه می‌دادیم و تنها از تجربیات دیگران بهره می‌گرفتیم و سعی در ارتقای اندوخته‌ها و هنجارهای با ارزش خویش داشتیم و از تجلی و تبلور شعارها، حکمت، فلسفه و دیگر اندوخته‌های تجربی خویش همچون پیشینیان بیشتر بهره می‌گرفتیم، اکنون از وضعیت بسیار بهتر و قابل استنادتری از نظر طراحی شهری برخوردار بودیم.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که از نظر فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی نیز، در طول تاریخ تیمچه‌ها بستر مناسب‌تری برای

این گونه کاربری‌های صنفی و مناسبت‌های فرهنگی بوده‌اند. متأسفانه ما در دوران معاصر نه از ویژگی‌های بارز فرهنگی غنی طراحی شهری این گونه فضاهای شهری سنتی خودمان بهره جست‌ه‌ایم و نه کپی مناسب و مطلوبی از پاساژهای غربی که دارای نوآوری‌هایی در زمان خود بوده‌اند، ارائه نموده‌ایم. امید است تا با درک صحیح از گذشته طراحی سنتی، برای آینده‌ای بهتر و افتخارآمیزتر سعی و تلاش نماییم.

پی‌نوشت

1. Timcheh
2. Narciss
3. Google
4. Grand Timcheh of Qom
5. Amin-od-Dowleh
6. Jouffroy
7. Panoramas
8. Uncovered Timcheh
9. Covered Timcheh
10. Astaneh Mohalla
11. Sara Sadr-e-Azam
12. Sara Haj-Abbas Gholi-khan
13. Sara Shin
14. Sara Hamedaniha
15. Sara Haj-Asgar-Khan
16. Convivial
17. Montmartre
18. Grange-Batelière
19. Musée Grévin
20. Louis Victor Grisart
21. Abadeh

References

- Amirkhani, A., Baghaei, P., Bemanian, M.R. (2009, Spring). A Survey on the Proportional and Numeral System, *Honar-Ha-Ye-Ziba*, (37), 39-48.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T., Tiesdell, S. (2008). *Public Places, Urban Spaces*, Tehran: Honar University.
- Edgu, E., Unlu, A., Şalgamcioglu, Mehmet E., Mansouri, A. (2012). Traditional Shopping: A Syntactic Comparison of Commercial Spaces in Iran and Turkey, *Eighth International Space Syntax Symposium*, Chile, 1- 24.
- Ghorbani, K. (2003). *Restoration and Revitalization of Commercial/ Traditional Spaces*, Master of Urban & Regional Planning Thesis, Faculty of Art and Architecture of Tarbiat Modares University.
- Haji-Qassemi, K. (2005). *Ganjnameh-Bazaars Buildings*, Tehran: Rowzaneh & Shahid Beheshti Publisher.
- Homayunfar, A. R. Abolfazli, A. R. (N.D.). *Map of Amin-Od-Dowleh Timcheh of Kashan*, Kashan: National Kashan Heritage Conservation Office.
- Jahangiri, A. A. (2006). *Conservation Plan of Grand Timcheh of Qom*, Qom: Cultural Heritage, Handcrafts and Tourism Organization.
- Khodarahmi, F. (2006). *Interior Image of Amin-Od-Dowleh Timcheh*, Tehran: Faculty of Art and Architecture of Tarbiat Modares University.
- Madanipour, A. (2000). *Design of Urban Spaces*, Tehran: Processing and Urban Planning Company.
- Modaresi Tabatabaei, H. (1956). *Torbat –E- Pakan (Old Buildings in Dar Ol Momenin Area of Qom)*, Qom: Mehr Publication.
- Moein, M., Shahidi, J. (1998). *Dehkhoda Dictionary*. Tehran: Tehran University Publication.
- Pakzad, J. (2006). *Theory and Process of Urban Design*, Tehran: Urban Planning & Architecture Research Center of Iran.
- Parsi-Sereh Dictionary. (2011). Tehran: English Language Academy.
- Pourjafar, M. R., Pourjafar, A. (2013, April 24) Timchehes as Specific Islamic-Iranian Urban Spaces with Respect to Grand Timcheh of Qom, *First National Islamic-Iranian Architecture And Urban Planning Conference*, Qom.
- Pourjafar, M. R. & Pourjafar, A. (2013). Urban Space Typology. *City-Life-Beauty Journal*, Special Issue: Public Space Tehran Beautification Organization, 13-16.
- Pourjafar, M. R. & Pourjafar, A. (2011). The Role of Social Capital in the Traditional Markets of the Economic Situation in Iran. *Urban Management*, (27), 203-221.
- Public Relation Office Report (2013, April 24). Timche -E- Farsh, Jeweled Of Qom Bazaar. *Primary Newsletter of Islamic-Iranian Architecture and Urban Planning Conference*, 1.
- Rafiei Sereshki, B., Rafizadeh, N., Ranjbar Kermani, A. M. (2003). *Descriptive Dictionary of Persian Architecture*, Tehran: BHRC Publication.
- Rahimi, M. H. (2012). *Center of High Education of Pardis –E- Farsh*, The Bachelor of Architecture, Department of Architecture and Urban Planning, PNU.
- Rotblat, H. J. (1975). Social Organization and Development in an Iranian Provincial Bazaar, *Economic Development and Cultural Change*, 23(2), 292-305.
- Sharifian, E. (2011). *The Role of the Concept of "Unity" In Urban Design*, Master of Urban Design Thesis, Faculty of Art and Architecture of Tarbiat Modares University.
- Soltanzadeh, H. (2013). Sarar-Passage. Iran's Architecture Pridewortgies Foundation, Main-URL: <http://ammi.ir>.
- Tavassoli, M., Bonyadi, N. (2007). *Design of Urban Space*, Tehran: Urban Planning & Architecture Research Center of Iran.
- Tehrani, F., Aynechi, S., Hoseinifoojerdi, F. (2012). Organizing Plan of Amir Sara and Timcheh Complex, *Journal Of Basic And Applied Sientific Research*
- Vafaei, S. & Farbod, F. (2011). Ornamentation Aspects of Grand Timcheh of Qom, *Ketabe Mah –E- Honar*, (161), 50-59.
- [Http://En.Passagesetgalleries.Org](http://En.Passagesetgalleries.Org), Access Date: 2013.
- [Http://En.Wikipedia.Org/Wiki/Passage_Des_Panoramas](http://En.Wikipedia.Org/Wiki/Passage_Des_Panoramas), Access Date: 2013.
- [Http://En.Wikipedia.Org/Wiki/Passage_Jouffroy](http://En.Wikipedia.Org/Wiki/Passage_Jouffroy), Access Date: 2013.
- [Http://Upload.Wikimedia.Org](http://Upload.Wikimedia.Org), Access Date: 2013.
- [Http://Www.Parisrental.Com](http://Www.Parisrental.Com), Access Date: 2013.
- [Http://Translate.Google.Com/Hl=En&Tab=Wt#Fr/Fa/Passage](http://Translate.Google.Com/Hl=En&Tab=Wt#Fr/Fa/Passage), Access Date: 2013.
- [Http://Www.Narcissoft.Com/Onlinedic](http://Www.Narcissoft.Com/Onlinedic), Access Date: 2013.